

SCHNEIDER MÁRTA

A Berli Magyar Intézet és Collegium Hungaricum

Két éve folyt az első világháború, amikor a berlini egyetemen egy magyar tanárember rendkívüli kinevezést kapott. Gragger Róbert, volt Eötvös-kollégista, magyar–német–francia szakos tanár, aki abban az időben mindössze 29 éves, foglalta el a porosz egyetem frissen alapított magyar katedráját. Ki volt Gragger Róbert, ez a fiatal bölcész? Milyen társadalmi és családi környezetből indult útjára, s milyen ideákkal, eszmékkal, megvalósításra váró célokkal és megvalósíthatatlan álmokkal érkezett Berlinbe? Próbálkozzunk meg a kérdésekre úgy választ adni, hogy kirajzolódhasson előttünk egy jelentős személyiség, akinek szerepét a magyar kulturális intézetek megteremtésében, s ezen belül a hungarológia művelésének megalapozásában a mai napig meghatározónak tartjuk. A berlini magyar intézetek és intézmények történetét és működésük elemzését a lehető legtöbb rendelkezésre álló adat és tény fölhasználásával szeretnénk feldolgozni és alátámasztani, de Gragger személyisége mint szubjektív meghatározó tényező nem kezelhető másodlagosan. Sőt, az intézetek megszervezésében és tudományos arculatuk kialakításában játszott szerepe alapvetőnek tekinthető.

Gragger Róbert (Károly Virgil) 1887. november 5-én a felvidéki Aranyosmaróton született, Gragger Károly kereskedő és Wallach Vilma, a későbbi dr. Gragger Vilma legidősebb fiaként. Az apai ágon Grazból, az anyai ágon Württembergből származó családok már két generációval Gragger Róbert előtt a Felvidéken telepedtek le. Rendkívüli módon, magyar nemzeti érzelmeit családjából, az idegenből bevándorolt, de a magyarsághoz hamarosan asszimilálódott kereskedőcsaládból hozta. Önmagát soha nem tekintette a „bodenständig” németiséghez tartozónak. Anyai nagyapjára úgy emlékszik, mint aki sovíniszta Kossuth-párti volt, s aki már „nem érzett németül”. Tökéletes nyelvtudását, amelyet a művelt, született németek is magasztaltak C. H. Becker pedig megszégyenítő finomságúnak titulált, sem otthonról hozta. hanem a gyermekkori alapokat tökéletesítette rendkívüli szorgalommal tanulmányai során.¹

Korán, már gyermekkorában elkerült a szülői házból. Alsóiskoláit először Körmöcbányán (1893–1895), majd Nyitrán (1895–1905) folytatta, ahol a híres piarista gimnáziumot végezte el. Családi neveltetését először édesapja nővére vállalta magára, mert édesanyja, a kor polgári szokásaitól merészen eltérve, egyetemi tanulmányokat folytatott, s később mint doktorátust szerzett fogorvos nagyreszt külföldön dolgozott. Kapcsolata fiával ennek ellenére sem szakadt meg, sőt szorosnak volt mondható. Bár szinte soha nem volt „otthon”, életének, munkásságának állomásairól, Bécsből, Kairóból, Bukarestből s Brüsszelből is élénk levelezést folytatott fiával. Ennek bizonyítéka Graggernek az édesanyjához írt 93 levele is, amelyek 1905 és 1923 között íródtak. Ezekben életének, tanulmányainak és később tudományos terveinek apró részleteiről is beszámolt. A levelezés nyelvét váltogatva németül, magyarul, de angolul is írt, hogy ezúton is gyakorolhassa az éppen akkor tanult új nyelvet.²

A piarista gimnázium szellemi hatására és a nagyhírű pedagógusok készítésére dönti el, hogy egyetemi tanulmányait a szellemtudományok területére koncentrálja. A budapesti egyetemre jelentkezett, s ezzel együtt a magyar tudósok elit intézményének, az Eötvös-kollégiumnak is tagja lett. Talán éppen az itt eltöltött idő, azok a szellemi és közösségi hatások, amelyek itt érték, tettek Gragger formálódó személyiségére olyan döntő befolyást, amely gondolkodásmódját élete végéig meghatározta. Az 1905–1909 között eltöltött kollégiumi évek nemcsak szakmai

vérteztséget adtak a magyar, francia és német nyelvészet területén, hanem Gragger magába szívhatta s egészen magáévá tehetette az Eötvös-kollégium igényes tudományos szellemét is. Azt a szellemet integrálta itt magába, melynek vezérletével a tudomány és a kultúra művelésének eszközével a jövő generációjának szolgálatába állította egész életét. Az Eötvös-kollégium olyannyira meghatározó volt életében, hogy nemcsak tudományos munkásságában követte az ott tanultakat, hanem bizonyos külsődleges dolgokban is továbbvitte és újra megteremtette az ott látottakat. Így például már berlini működésének idején, amikor tudományos intézetének könyvtárát építette, nemcsak jól átgondolt gyűjtőkörét és gyarapítását szervezte meg az otthoni mintára, hanem a polcok, az íróasztalok, a munkahelyek elosztása és elrendezése is az Eötvös-kollégium könyvtárára hasonlított.

Tudományos érdeklődésének irányait is az Eötvös-kollégiumbeli tanárok segítették behatárolni. Nyelvészprofesszora Gombocz Zoltán, irodalomtörténet-professzora Horváth János, a kor két legkiválóbb tudós-tanára volt. Tanárai – felismerve a fiatalember érdeklődését az irodalom iránt, kiváló nyelvtudását és analitikus gondolkodásmódját – az összehasonlító irodalomtörténet területére irányították tudományos érdeklődését.

A magyar nemzeti irodalom létének bizonyítása szempontjából oly fontos összehasonlító kutatások összecsengtek Graggernek a magyar és a német kultúrához egyforma affinitással viszonyuló elképzeléseivel. Még kollégiumi évei alatt kezdett bele doktori disszertációjának megírásába Beck Károly költészetéről.³ Ugyancsak a kollégium európai szellemiségének volt köszönhető, hogy a magyar diákok a századvégre szinte feledésbe merült külföld - járása újra a tanulmányi munka részévé vált. A kollégium tanárai arra törekedtek, hogy a tanítványaik minden nyári szünetben elutazhassanak valamelyik nagy hírű európai egyetemre. Így járt Gragger saját megtakarított pénzéből és a nyári hónapokra szerzett ösztöndíjakból Münchenben, Párizsban, Halléban és Strasbourgban. Első önálló cikkei is Párizsban jelentek meg 1907-ben.⁴

Az egyetem elvégzése után egy évig a budapesti VIII. kerületi felsőreáliskolában tanárkodott, de tudásvágya és tudományos tervei arra ösztökélték, hogy ne elégedjen meg eddigi eredményeivel, ezért ösztöndíjért folyamodott, melynek segítségével még egy évet töltött a berlini egyetemen. Ez a berlini év sorsdöntő volt életének későbbi alakulásában. 1910 októberétől 1912 nyaráig először ösztöndíjasként, majd saját költségén végez el három szemesztert Erich Schmidt és Gustav Roethe tanítványaként. Tanulmányai során tudományos gondolkodása európai távlatokat kapott, s egyben magáévá tette a német irodalomtudomány akkori eredményeit, s alkalmazni kezdte azok módszereit. Az ebben az időben kialakított kapcsolatok és ismeretségek a német egyetemi és tudományos körökkel sokban hozzájárultak pályájának alakulásához.

Berlinből hazatérve 1912 szeptemberében a budapesti pedagógium tanára lett, s már 1915-ben azt tervezte, hogy németországi tanulmányait befejezve a berlini egyetemen magántanári képesítést szerez magyar irodalomból. A lehetőségek ennél többet engedtek meg, s Gragger nemcsak habilitált, de tanszéket is kapott Németországban. Az a politikai szituáció, amiben a világháború egy oldalon harcoló országai, így Németország és Magyarország már nemcsak a Monarchián keresztül kerülhettek egymással kapcsolatba, segített az új típusú kontaktusok kiépítésében. Politikai akarat tükröződött annak a gondolatnak a megszületésében is, hogy a „fegyverbarátságot” mintegy megerősítendő, a magyar nyelv és történelem művelése számára katedrát ajánlanak fel a magyar félnek a berlini egyetemen. Lényegében politikai gesztus volt ez, s ezt különösen akkor látjuk, ha tudjuk, hogy az egyetlen

ilyen típusú tanszék működését a párizsi Sorbonne-on éppen a háborúra való tekintettel szüneteltették. Még Bécsben sem volt egyetemi katedrája a magyar irodalomnak, nyelvészetnek, csak egy finnugor tanszék felállítását tervezték, de ez sem jöhetett létre a háború miatt.

Gragger berlini barátai, felismerve a politikai helyzet kínálta lehetőséget, a magántanári habilitációt egy magyar tanszék felállítására tett javaslatná bővítették. Az egyetemen Johannes Bolte etnográfus és Max Roediger egyetemi tanárok vették pártfogásukba az ügyet. Ennek nyomán 1916 márciusában a porosz képviselőház azt az indítványt tette, hogy a kormány a berlini egyetemen mielőbb létesítsen egy tanszékot a magyar nyelv és történelem számára. Az említett egyetemi tanárok pedig már a kormánynak tettek javaslatot a kinevezendő személyre, s jegyzékben ismertették a tervezett tanszék tudományos működésének lehetőségét, és bemutatták Gragger addigi szakmai tevékenységét.⁵

A javaslatot politikai és tudományos körökben egyaránt tetszéssel fogadták, s Gragger 1916 augusztusában megkapta rendkívüli tanári kinevezését, s egyúttal megkezdhette újonnan alapított tanszékének kiépítését is. Időközben Gragger személyének és szakterületének megfelelően a tanszék profilját módosítani kellett. Mivel nem találtak alkalmas tanárt a magyar nyelv és történelem oktatására, Gragger személye azonban megfelelőnek ígérkezett, végül a képviselőház által is elfogadottan egy magyar nyelvészet és irodalom tanszék létesítésében állapodtak meg. Az eltérés az alapító szándéktól a későbbiekben igen kedvezőnek bizonyult, mert egységesebb szakterületen koncentráltabb tudományos munkát eredményezett.⁶

A Berlini Egyetem Magyar Intézete

1916. augusztus 19-én a Behren Strasse 70. két kis helyiségében hivatalosan is megnyílt a magyar szeminárium, amely 1917 tavaszán már 84 nyelvtanfolyami hallgatóról számolt be. Gragger láthatóan hatalmas lendülettel látott munkához; alig telt bele egy év, s a szeminárium tudományos intézetté fejlődött, s megalakult a Berlini Egyetem Magyar Intézete. A kiszélesedett tevékenységet tükrözte az Intézet munkaprogramja is, melyben az akkor még teljes Magyarországra vonatkozó történelmi, jogi és államigazgatási, gazdasági és országismereti, néprajzi és művészeti területek tudományos művelésének terve foglaltatott. Az Intézet tudományos színvonalát és társadalmi presztízsét emelendő, Gragger igen tehetségesen élt a kor divatos eszközével. A Berlini Magyar Intézet Barátainak Egyesülete (Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts zu Berlin) néven a különféle szaktudományok neves képviselőiből álló, több nemzetet képviselő tudományos tanácsot, s gazdag pártfogók taggá választásával társadalmi testületet hívott létre. Az Intézet működése, folyamán s a berlini tudományos vállalkozások sikere során láthatjuk, hogy milyen nagyszerűen tudott Gragger ezzel a „dísz-testülettel” bánni, s milyen nagy hasznára vált ez az Intézetnek, s egyben a magyar kultúra ügyének Németországban.

Hogyan jöhetett létre ilyen viharos gyorsasággal, rendkívül fiatal vezetővel egy komoly egyetemi intézet? Több kellett ehhez, mint Gragger tudása, felkészültsége s lelkes szervezői tehetsége. A Berlini Egyetem, de magasabb szinten a német kultúrpolitika fogadókészségére, s ehhez mindenekelőtt személyekre volt szükség. A porosz művelődés és tudomány nagy egyénisége, Carl Heinrich Becker volt az a tudós kultúrpolitikus, aki megfogalmazta, hogy a németiséget ki kell szakítani saját kultúrköre mindenekfeletti kizárólagosságának tudatából. Az ő gondolata volt, hogy a jövőbeli boldogulás fő eszköze az európai nemzetek, a különféle népek egyetemes szellemi életének tudományos alapokon való tanulmányozása lehet.

Becker 1916-ban az egyetemi ügyosztály személyügyi referense volt, s mikor a porosz nemzetgyűlés nem annyira kulturális, mint inkább politikai szempontokból kiindulva elhatározta a magyar tanszék alapítását, rá hárult a feladat, hogy az egyetem jelöltjével együtt, tehát a szintén pályájának kezdetén álló Graggerrel gondoskodjon a tanszék, majd később az Intézet munkatársairól, a munkafeltételek kialakításáról. Becker gyorsan emelkedett a politikai ranglétrán így 1918-tól már mint helyettes államtitkár, 1921-től pedig mint porosz kultuszminiszter tudta megvalósítani elképzeléseit.

A porosz kultuszminiszter népművelési és általános kultúrpolitikai felfogásának megszilárdulásához, a munkája során követendő cél kitűzéséhez nagyban hozzájárult a vesztes háború. Ez Beckert ahhoz a felismeréshez vezette, hogy igen nagy szüksége van nemcsak Németországnak, de minden hatalmától és önnön nagyságától eltelt nemzetnek arra, hogy sokkal jobban megismerje közeli és távoli szomszédainak kultúráját, szellemiségét, történelmi fejlődését és a jelenkor társadalmi életét. A Berlieni Egyetem Magyar Intézete a tervezett modern *Auslandstudien* első megvalósult intézményévé vált. A beckeri gondolat Gragger által valósult meg igazán. Szervezőképességével, fantasztikus munkabíráásával, a német és magyar kulturális érintkezések megszállott kutatásával a gyakorlatba ültette át azt, amit Becker a hivatalában elképzelt.

Arra is választ próbálunk adni, hogy miért éppen a Magyar Intézet jött létre. A történelemben jelentkező véletlenek mellett a történelmi szereplők személyiségéből törvényszerűen következő okokat is megtalálhatjuk. Beckernek - az általános nézetekkel szemben - nem Graggerrel kialakított kapcsolatától datálódik, bár érdeklődése elmélyülésében rendkívüli szerepet játszott mindinkább erősödő barátságuk, melynek kibontakozását Gragger levelezésében is nyomon követhetjük.⁷ Kapcsolatuk rendkívül mély volt, s nemcsak emberi tulajdonságaik voltak egymás számára megnyerők, hanem gondolati partnerre is találtak egymásban. Nem volt ritkaság, hogy a fiatal magyar tudós Becker otthonában vagy vidéki házában töltötte a hétvégeket, s a miniszter beszédeinek, publikációinak vagy éppen külföldi konferenciákon való felszólalásainak megírásában segédkezett. Gragger ott volt Becker minden fontos tudományos előadásán, elkísérte utazásaira, vagy éppen megszervezte azokat, mint például Becker első magyarországi látogatását. Kapcsolatukat Gragger tragikus halála szakította meg. Becker mély fájdalommal és az őt ért veszteség nagyságának tudatában írt emlékbeszédében fogalmazta meg, hogy Gragger szerepe nemcsak a baráti kapcsolatban pótolhatatlan, hanem munkatársát is gyászolja a fiatal tudósban, aki „szürke eminenciásként” dolgozott mellette, s nem egy kultúrpolitikai gondolatot köszönhetett barátja tisztánlátásának.

Becker Magyarország iránti érdeklődésének felkeltésében jelentős szerepet játszott tanára, Goldziecher Ignác, a kor egyik legnagyobb orientalistája. Hogy Becker számára nemcsak a Graggerhez fűződő baráti kapcsolata jelentette a magyarsághoz, a magyar kultúrához való őszinte ragaszkodást, bizonyítja, hogy barátja halála után is töretlen lendülettel és régi ideáljaihoz híven támogatta az Intézetet, s később a Collegium Hungaricumot, s igen aktív szerepet játszott a két ország kulturális kapcsolatainak kialakításában is.

Az Intézet hőskora

Az 1917 őszen már Magyar Intézetként szereplő szeminárium Gragger keze alatt rohamosan fejlődött. Azoknak az alapintézményeknek a keretei kezdtek kibontakozni a hőskorban, amelyek az évek során tudományos rangot biztosítanak majd az itt folyó

tevékenységnek. Az egyik ilyen alapintézménnyé a könyvtár vált, melynek alapjait Gragger saját ezer kötetes könyvtárával vetette meg. h könyvtár fejlesztését rendkívül tervszerűen végezték. Sokat vásároltak és értékes anyagokhoz jutottak Gragger jó kapcsolatain keresztül, aki könyvadományokat szerzett a berlini Staatsbibliothektól s a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárából. A könyvállomány büszkesége a hallei magyar diákok értékes különgyűjteménye volt, melynek megszerzése szintén Gragger képességeit dicséri. A könyvtár gyűjtőköre a Magyarországon, illetve a Duna-medencében élő népek nyelvét, irodalmát, történelmét foglalta magában, s ezen túl jogi, közgazdasági és államigazgatási területre is kiterjedt. A könyvtár egyik legnagyobb érdeme a rendkívül gazdag napilap- és folyóirat-gyűjteménye volt, melyben a magyar nyelvű folyóiratok majdnem teljességét megtalálhatjuk. A Monarchia fölbomlása után is arra törekedtek, hogy az utódállamokban megjelenő időszaki sajtótermékeket hiánytalanul gyűjtsék. (A könyvtár állományának nagyságáról szóló adatok ellentmondóak, de biztosra vehető, hogy Gragger halálakor körülbelül 23 000 kötet, 120 folyóirat és 15 napilap tartozott a gyűjteményekhez.)

Fellendült a magyar nyelv tanítása, s ehhez mérten szaporodtak az Intézet hivatalos vagy tiszteletbeli munkatársai is. 1918-ban már egy lektorral és egy asszisztenssel dolgozhatott Gragger. Koszó János 1918-tól 1922-ig volt lektor a berlini egyetemen, s előadásait, nyelvkurzusait nemcsak a filozófiai és jogi fakultás hallgatói látogathatták, hanem a technikai és kereskedelmi főiskola diákjai, sőt gazdasági vállalkozások alkalmazottai is tanulhatták tőle, a magyar nyelvet.⁸

A hivatalos nyelvi kurzusokon kívül tudományos előadásokat tartottak, cikketeket, ismertetőket írtak a magyar kultúra kérdéseiről, sőt tudományos kiadványok sorozatát és folyóiratot is terveztek kiadni. Elsőként az *Ungarische Bibliothek* könyvsorozat indult meg Gragger szerkesztésében. Ennek harmadik egységéeként 3+1 kötetben a *Bibliographia Hungariae*-t tervezte megjelentetni, de csak az első két kötet kiadását érte meg, s a nagy bibliográfiai vállalkozás előszavát tudta megírni. A bibliográfia egybefoglalja a Magyarországra vonatkozó nem magyar nyelvű irodalmat 1861-től 1921-ig.

Gragger menedzseri képességeit bizonyítják nagyszerű ötletei, melyekkel i az intézetek társadalmi háttérét, s egyúttal anyagi alapjait vetette meg. Már az Intézet megalakításának pillanatában létrehívta a *Berlini Egyetem Magyar Intézetének Baráti Társaságát*, melynek védnökségére a két ország kultuszminiszterét kérte föl. A Társaságnak feladatáeként a két ország kulturális kapcsolatainak erősítését jelölte meg, de mindezt az Intézet tevékenységének támogatásán keresztül.⁹

A Társaságba időről időre meghívta a legjelentősebb nagyiparosokat és torkéseket is egy kis „kandalló melletti teára” (*Tee am Kamin*), ahol Carl Heinrich Becker, a későbbi kultuszminiszter társaságában kellemesen elbeszélgettek, s végül meghallgatták a Társaság soron következő magyar témájú előadását. A Társaság tagjai tagsági díjat fizettek, rendes, pártoló vagy tiszteletbeli tagságtól függően 500-10 000 márkáig, de a Társaság estélyeire vagy báljaira meghívott vendégek is rendszeresen hozzájárultak kisebb-nagyobb adományokkal az Intézet költségeihez. Az Igazgatótanácsban a porosz és a magyar kultuskormányzat miniszterei, az MTA elöljárója és a Friedrich-Wilhelm Egyetem egyetemi tanácsosa képviselte a kormányzati és tudományos köröket, az Intézet igazgatója és a tagságból választott 14 igazgatósági tag alkotta a grémiumot. A közülük választott tudományos tanács tiszte az Intézet munkájának elősegítése és a tudományos eredmények nyilvánosságra hozásának megteremtése volt. A Társaság évente egy alkalommal Berlinben tartotta közgyűlését, mely jelentős társadalmi eseményszámba ment. Itt adták át a Társaság

pártoló tagjainak és az arra érdemesített nagyságoknak a Társaság Budapesten készített érméjét és okleveleit.

Az Intézet társadalmi háttérét a Gesellschafttal teremtette meg Gragger, s néhány év leforgása alatt ez a Társaság egyben az Intézet rangját is meghatározta Berlin egyetemi köreiben. Azonban nemcsak a társadalmi háttér szélesedett a Magyar Intézet körül, hanem a fiatal kutatók, tudósok is egyre nagyobb számban kötődtek valamely formában az Intézethez. Az újberek új témaköröket és tudományos kutatási terveket, új irányokat hoztak, s Gragger előtt világossá vált, hogy tágítania kell Intézetének érdekeltségi körét, ha meg akar felelni a kor egyetemi intézetei színvonalának. Pusztán a magyar nyelv tanítása, az irodalomtörténet és a magyar nyelvészet nem elegendő kutatási terület, nagyobb szeptet kell kihatítani az intézeti kutatások számára.

Berlinben viszonylag hamar belátták, hogy a háború a nagy birodalmak összezúzásával párhuzamosan Európa kis népei számára az önállóság, a függetlenség lehetőségét biztosította. Ez a függetlenség pedig meghozta az addig ismeretlenségben élő kis uráli és török népeknek az önálló kulturális és nyelvi fejlődés lehetőségét. Graggerék a rokon népek nyelvei felé fordultak, s hamarosan az Intézet keretébe vonták a finn lektorátust és az ural-altajisztikát. Ezzel a lépéssel Gragger egyrészt kitágította Intézete határait, felismerve egyúttal azt, hogy az Európában akkor éledező kis nyelvek tudományát így összefogva már megfelelő súlyú tudományterületté változtathatja. Míg egyenként alig ismert és kevésbé érdekes tudományterület a finnugrisztika, ural-altajisztika vagy a turkológia, így együtt már nagyobb számú diáknak kelthette föl az érdeklődését.

Új épületben

Az Intézet nemsokára alaposan kinötte a mariennstrassei kis szobákat. Kapcsolatai, szervezőképessége révén Graggernek sikerült elérnie, hogy 1920 áprilisában közvetlenül az egyetem mellett az Intézet rendelkezésére bocsássonak egy a korábnál jóval nagyobb területet, ahol jobb munkakörülményeket alakítottak ki. A Dorothenstrasse 2-ben már az első emelet 16 helyisége állt az Intézet rendelkezésére. A korábnál lényegesen jobb körülmények új lendületet adtak Graggernek tudományos elképzelései megvalósításához. Rengeteget utazott, egyetemi előadásokat tart Drezdában; Észtországnban, Münchenben, amelyekben a balladáról, a magyar népköltészetéről s annak a német kultúrára gyakorolt hatásáról beszélt. Az intézet munkájának méltányolását és egyben Gragger egyetemi oktatói elismerését jelentette 1921-ben nyilvános rendes tanárrá való kinevezése. Ugyanebben az évben kezdett hozzá egyik legnagyobb és hatásában máig is élő vállalkozásához, az *Ungarische Jahrbücher* szerkesztéséhez. Az Intézet munkálkodása során felgyülemlett tudományos eredmények és tapasztalatok megszilárdították Graggernek azt a hitét, hogy ezeknek tudományos nyilvánosságot kell biztosítani, mégpedig német nyelven, hogy esélyük legyen bekerülni az európai tudományos közgondolkodásba. Természetesen az Ungarische Jahrbücher sem maradhatott az „ungarológia” keretei között, s publikációi a magyar, az itthon alig ismert finnugor nyelvészet és kultúra. történeti témáit ölelték fel. Gragger szervezőképességét bizonyítja a megfelelő anyagi alapok folyamatos biztosítása, melyhez felhasználta kitűnő kapcsolatait Budapest és Berlin vezető kultúrkörreivel.

Az első, 1921-ben megjelent kötet beköszöntőjében, az *Unser Arbeitsplan*-ban Gragger saját tudományos hitvallását írta meg.¹⁰ Az itt megfogalmazottakban nem az a legfontosabb, hogy egyik céljául tűzi ki a magyar kultúra értékeinek

megismertetését a német tudományos közvéleménnyel, hanem az a tágabb összefüggés, amiben elhelyezi a magyar, szélesebb értelemben, mindegyik nép autonóm kultúráját. Kicsit patetikus megfogalmazásban: „...amikor a népek egymás számára való ismeretlensége növekvő bizalmatlanságot és szándékos félreértést eredményezett, s amikor a bekövetkező vész fő oka a felfuvalkodottság és mások lebecsülése volt, akkor felelősségtudattal rendelkező embereknek most az a kötelessége, hogy népekről és életkörülményeikről tényszerű ismereteket szerezzenek.” Ebbe a szellemben indította el folyóiratát, amellyel igazi tudományos rang teremtett Intézetének. Ez a folyóirat Gragger halála után, sőt a háború után is képes volt újra elindulni, tudósokat, nyelvészeket maga köré gyűjteni s Gragger által megkezdett finnugor, magyar és ural-altaji nyelvészetet igen magas színvonalon művelni.¹¹

Az *Ungarische Jahrbücher* lapjain látott nyilvánosságot Gragger legfontosabb tudományos eredménye, az *Ómagyar Mária-siralom* szövege.¹² Fel fedezése ugyan nem Gragger érdeme, s a közzétételt is nyelvész segítségével valósította meg, de a nyelvemlék jelentőségét ő ismerte föl, s rengeteget faradozott annak közzétételén. A szöveget ugyanis Georg Leidinger német egyetemi tanár fedezte föl, s Gragger figyelmét is egy másik német professzor, Franz Babinger hívta fel rá Gragger jelentése alapján küldték ki Berlinbe Jakubovich Emilt a nyelvemlék tüzesebb átvizsgálására. A közlést azonban Gragger végezte el egy időben három helyen is, az *Ungarische Jahrbücher* 3. kötetében, az *Ungarische Bibliothek* 7. kötetében és a *Magyar Nyelv* című folyóiratban.

Legjobb szerkesztői ötletei közé tartozott a *Bücherschau* rovat megindítása az *Ungarische Jahrbücher*ben s még inkább e rovat munkájának megszervezése. Ezekon a lapokon recenziókat közöltek a legfrissebb történeti, irodalomtörténeti és nyelvészeti irodalom köréből, német nyelven. A rövid, frappáns és gyorsan megjelenő recenziók a folyóirat naprakészségét, a munkatársak korszerű ismereteit mutatták. Másik, nem elhanyagolható eredménye volt a könyvszemlének az, hogy a recenzióra megszerzett könyvpéldányok jelentősebb anyagi ráfordítás nélkül, „magától” növelték a könyvtár állományát. A kis ismertetőket 1924-től kezdve rendszeresen a berlini magyar kollégisták, a *Collegium Hungaricum* tagjai írták. Ezzel Gragger nemcsak bevonta őket az Intézet és a tudományos munka körébe – kis zsebpénzt is juttatva részükre –, hanem kitágította a *Bücherschauban* megjelenő tudományos munkák témakörét is, hiszen a kollégisták majd minden tudományszakot képviseltek, az orvostudománytól a műszaki tudományokig. A kiadó tevékenységét dicséri két nagy vállalkozása, az *Ungarische Bibliothek*¹³ sorozat és a *Bibliographie Hungariae* 3 kötete.

Tulajdonképpen az *Ungarische Bibliothek* első sorozatából nőtt ki az *Ungarische Jahrbücher* gondolati s megvalósítása is. Walter de Gruytert, a kor egyik legjobb tudományos kiadóját sikerült megnyerni az ügynek. A sorozat tematikája szerint a megjelent könyvekben a német-magyar történelmi kapcsolatok, kulturális egymásra hatások körét és jelentőségét mutatták be, természetesen német nyelven. A történeti és nyelvészeti munkák sorában jelent meg például Szinnyei József: *Die Herkunft der Ungarn ihre Sprache und Urkultur*, Tagányi Károly: *Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung*, Thienemann Tivadar: *Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache*, Schünemann Konrád: *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert* című műve. Ebben a sorozatban tette közzé Gragger saját kutatásainak eredményeit is, a már említett *Ómagyar Mária-siralom* szövegét, a *Deutsche Handschriften in Ungarischen Bibliotheken* és a *Die Ungarische Königskrone* című tanulmányát is. Az első sorozat kötetei között utolsóként Bartók Béla meghatározó írását jelentette meg a

magyar népdalról. Ez a német nyelvű publikáció a továbbiakban nagy visszhangot váltott ki, s az egyik legjobb kiadói választásnak tűnt.

A második sorozat tematikája az akkori Magyarország politikai, kulturális, államigazgatási berendezkedését volt hivatva bemutatni. Ezt szolgálták Almási Antal: *Ungarisches Privatrecht*, Nyulász János: *Staatsvertrage zur Pregelung von Steuer und Gebührendefangen*, Magyary Zoltán: *Das ungarische Budgetrecht* és Klebelsberg Kunó: *Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege*. A vállalkozás legjelentősebb s talán legtöbb tudományos haszonnal kecsegtető sorozata a *Bibliographia Hungariae*. A Magyarországról 1861-1921 között megjelent idegen nyelvű művek bibliográfiája történeti, földrajzi és nyelvészeti művekre és folyóiratok bibliográfiájára tagolódik.

Nagy kiadói vállalkozásai közé tartozott volna a magyar Reállexikon terve, mely sajnos korai halála miatt megghiúsult. Már 1923-ban Magyary Zoltánhoz intézett levelében található utalást a tervre.¹⁴ A nagyszabású vállalkozást Hoops German, Schrader Indogermán reállexikonja mintájára tervezte el. Ez az enciklopédikus igényű, nagy összefoglaló mű a sajátos magyar népi és nemzeti kultúra gyökereit tárta volna föl, a címszavak betűrendjében, elsősorban a magyar nyelv-, irodalom-, néprajz- és kultúrtörténet tárgyköréin keresztül. Ez a munkálkodás el is kezdődött, Gragger komoly terveket készített, kijelölte, felkérte a szerzőket, 1924 decemberében így számolt be a készülő műről: „A Reallexikon der Ungarischen Kultur előmunkálatai már annyira vannak, hogy januárban a nomenklatúrát szétküldhetem. A szedést pedig mához egy évre úgy megkezdhetjük, hogy 1926 januárjában a nagy mű első füzeté kijöhessen a nyomdából.”¹⁵ Sorozatos betegségei, elhúzódó szanatóriumi kezelése, majd a Collegium Hungaricum épülete körüli bonyodalmak azonban késleltették a mű összeállítását, halálával pedig teljesen megszakadt a munka. Gragger nagy, gyűjteményes kultúrtörténetének kiadása nem valósulhatott meg, mert az egész hatalmas vállalkozást személyes varázsa, eltökéltsége és szervezői zsenije tartotta össze.

Nem sikerült az *Altungarische Erzählungen* című művet sem az eredeti elgondolása szerint, a tervezett formában kiadnia. Tervében egy terjedelmes rendkívül alapos, négykötetes, gazdagon illusztrált mű szerepelt, mely az: Intézet „legfényesebb kiadványa” lett volna, összegyűjtve és bemutatva a magyarság krónikáit, regéit a 18. századig. A reprezentatív kiadvány feladata – saját szavai szerint – a következő: „Mutassuk be a művelt és a civilizáció élén haladó Nyugatnak, hogy mit produkáltak a középkorban a barbár magyarok.”¹⁶

Nem sikerült a Malonyai-féle Magyar Néprajzot sem egy kötetbe összefoglalni a tervezett sok szép táblával, pedig a Bartók-kötet után nagyon kívánczolt volna a tárgyi néprajz tudományos igényű német nyelvű összefoglalása. Halála után jelenhettek meg *Altungarische Erzählungen* válogatott szövege német fordításban.

Az Intézet munkájának kiteljesedése – Ungarológia

Gragger enciklopédikus hajlamát mutatták a kifogyhatatlan kiadványtervek. Nagyra törő, az alaptól építkező, a tudományt s a magyar kultúra propagandáját egyszerre szolgáló kiadói tervei korai halála miatt nem valósulhattak meg, illetve csak később, mások által készíthetők el. Nagyon jól látta Berlinből, hogy milyen problémákkal küszködik a magyar tudományos élet. A világ akkori kulturális központjában, a Weimari Köztársaság Berlinjében, ahová összegyűltek a művészet és tudomány nagyjai, ahol az élénk szellemi életben való szereplés a társadalmi érintkezés elengedhetetlen formája volt, a magyar tudomány eredményei észrevétlenek maradtak, a kultúra valódi értékei szerényen megbújtak a sztereotípiák

mögött. Nem létezett ugyanis az az élő közvetítő csatorna és eszközrendszer, amellyel a nyelvi elszigeteltségből ki lehetett volna lépni, a megfelelő mértékben ránk irányítani az európai kulturális érdeklődést. Gragger egész berlini működése alatt ennek érdekében tevékenykedett. Építette az utat Bartóknak, Malonyainak, a magyar történettudománynak, a magyar ifjú tudós- és tanárgenerációnak Európába. Közben látta, hogy mennyire elhanyagoljuk a nemzetközi porondra lépés lehetőségét. „A magyar tudomány nem ad hírt magáról – írja egyik levelében Magyarynak. – Nem jár kongresszusra, nem ír, nem fordít tudományos műveket a nagy világnyelvekre. Bezzeg az oláhok, csehek minden apró, piszlicsáré ügyet publikálnak!”¹⁷ Ösztönzi a kiadványok ügyét, pénzt kér a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, pénzt szerez a Gesellschafttól, s minden módon igyekszik megteremteni a feltételeket az értékek publikálására. Jó partnereket talál e munkához Berlinben munkatársai között, s támogatót a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban barátja, Magyary Zoltán személyében. „Mint tudod, igen sok forró vas van most az üllőn, amit ütni kell, s kár volna akármelyikért is, ha engednénk kihűlni. A Bibliographia Hungariae III. kötete, a magyar-német nagyszótár, a Magyar Reallexikon mind olyan feladatok, amelyeknek megoldása régi adóssága a magyar tudománynak.”¹⁸ Folyamatosan írja pénzt kérő leveleit Magyarynak, alátámasztva a kiadványok költségvetését, így például 1920-ban a fent említett kiadványokra 18 000 márkát kér. Magyary és Klebelsberg igazán nagy segítségére voltak Graggernek, mert világosan látták, hogy olyan nagy jelentőségű és nagyszabású munkát végez, amelyet egyik magyar intézet sem abban az időben. Gondok és feszültségek is adódtak ebből, elsősorban költségvetési téren. A *Collegium Hungaricum* megteremtésével, majd az épületvásárlással annyira felduzzadt a költségvetésük, hogy adminisztratív trükkökhöz kellett folyamodnia különköltségek elfedésére. Klebelsberg olyan költségvetést kért Graggertől, amelyben külön tünteti föl a kiadványok, az Intézet és a Collegium Hungaricum fenntartásának összegét. „Ezáltal elkerüljük azt, hogy a berlini kollégium annyival drágábbnak tűnjék fel a többiekénél, mint eddig” - kommentálja a kérést Magyary.¹⁹

Az egyre szélesebb tudományterületet átfogó intézeti munka és szintetizálásra törekvő kiadói hajlama, valamint közvetlen kapcsolata az Intézetben tevékenykedő nyelvészekkel, az uráli népek történetével foglalkozó fiatal tudósokkal, arra a gondolaira vezették Graggert, hogy meg kellene próbálni kiterjeszteni az általa *ungarológiának* nevezett magyar filológia kereteit, s lehetne találni megfelelő kapcsolódási pontokat más népek történetéhez, nyelvtörténetéhez is. 1925-ben már az a gondolat foglalkoztatta, hogy az Intézet és kiadói tevékenységének részévé teszi a turán eszméjének alapos vizsgálatát és egyben az addig rendkívül zavaros fogalomvilág tisztázását. Így ír erről barátjának, Magyary Zoltánnak: „Az Intézet munkaprogramjába fölvettem a zavaros és diszkreditált turáni kultúrának végleges tisztázását a Reallexban, amely a turánt fogja felölelni, vagyis: azon nagy összefüggő terület kultúráját, amely Észak- és Közép-Európától Közép-Ázsiáig terjed. Ez a kultúra nincsen *primar* kapcsolatban a középtengeri kultúrákkal, de előbb vagy később megragadta ez és szertecibálta: a magyarságot a római- germán kultúrkör, a finneket a skandináv, a többieket Nagy Péter cár. Ezen kultúra eredeti mivoltát tisztázni, a népek nyelvét, rokonságát, vándorlásait, államalkotásait, kulturális kapcsolatait stb. világosan körülhatárolni, lesz a feladat. Lemondok a tiszta praehistorikus, archeológiai vagy nyelvhasznító rekonstrukciókról – ezek évről-évre változnak, s csak a historiatudományilag világosan megfoghatókat akarom, ahol komoly történeti forrásaink vannak... Ez közös munkája lesz szlávisták, finnugránsok, turkológusok és iránisták gárdájának. Az Intézet mai fejlett szervezetével már merhet vállalkozni erre a dóm-építésre. Remélem örülsz neki, milyen évekre szóló munkaprogramot

állítottam fel, amellyel azt hiszem, az ungarológiát mintaszerűvé tehetjük a többi filológiák mellé, s különösen a szlávistákat megelőzzük.”²⁰

A „dómot” azonban nem sikerült már fölépíteni, bár a turáni népek kapcsolatait a tudománynak a későbbiek során sikerült tisztázni. Ami maradandó értéként hagyományozódott ránk elképzeléséből, az a hungarológia-ungarológia létjogosultságának eszméje, az a speciális látásmód, amellyel a hungarológiával foglalkozók meghaladják a magyar nyelvészet kutatási körét. Gragger elméleti megalapozottságot várt el a tervezett Reallexikontól, s elméleti tisztázását az Intézet munkája során arról a kérdéstről, hogy mi a sajátosan magyar történelmi út a „turántól” a Kárpát-medencéig, hol hagytuk rokonainkat, és most hol találjuk meg kulturális kapcsolatainkat Európában. A hungarológia vagy még inkább ungarológia a Trianon utáni önálló Magyarország identitáskeresésének terméke volt, amely Gragger hipotézisében a turán felé nyitotta volna meg a kultúrtörténet új csapásait. Ez az 1925 elejére megérlelődött gondolat azokból a tapasztalatokból építkezett, melyeket 1917-től folyamatosan szerzett meg egyetemi oktatói és intézetvezetői, valamint tudományos kiadói munkásságán keresztül. Meg kellett találnia saját működési területét, azt a relatíve jól elhatárolható territóriumot, melyet mint magyar tudós német egyetemen az érdektelenséget elkerülve művelhet.

Hogyan szélesedett ki a nyelvész érdeklődése az ungarológiára? Rendkívül sok tényező együttes hatása alakította végül is ki ezt a csírájában már addig is létező, de karakterisztikusan csak Gragger tevékenységében jelentkező területet. Először is a történelmi okokra hivatkozunk. Szekfü Gyula találóan jegyezte meg, hogy Európából Trianonnal üzettünk ki véglegesen és az értelmiség számára megrázóan. De Trianon készítette a magyar értelmiséget arra is, hogy keresse a visszautat úgy is, hogy történelmi identitásunkat is megtaláljuk. Tehát a hungarológia mint a nemzeti ismereteket külön rendszerbe foglaló, több tudomány módszereivel operáló tudományág Trianon után vált igazán fontossá itthon és elsősorban külföldön.

Berlinben Gragger saját bőrén érezte, hogy kevés magyar nyelvészetet, magyar nyelvet tanítani az egyetemi katedrán. Többről, másról is kell rendszerbe foglaltnak, szintetizáló képességgel beszélni. Mert a magyarság nem csupán nyelvi egység, hanem a történelem s elsősorban a kultúrtörténet sajátos sűrűsödési pontja. Hogy ezek az alkotórészek hogyan állnak össze más minőséget alkotva, s honnan származnak – ennek kifejtése lehet az ungarológia feladata. A külföldön erőteljesebben érezhető, kultúrák közötti kapcsolatkeresési kényszert Gragger erre fogékony személyisége nagyon világosan érzékelte. A kultúrák egymásra hatása területén jelentkező egyéni érdeklődése családi indíttatásból fakadt. A német családban, magyar viszonyok között felnőtt, magyar tudósként élő európai személyiség természetesen kereste személyes kérdéseire a hiteles válaszokat. Ehhez járult enciklopédikus hajlama, hogy a részleteket minél teljesebben összegyűjthesse, s belőlük a „tudomány racionalitásának katedrálisát” építhesse fel. Ez a katedrális a tervezett Reallexikon, a hungarológia érdekeltségi körébe tartozó ismeretek tárháza lett volna.

Pályája során nyomon lehet követni, hogyan tágult ki a kérdések köre a magyar-német, magyar-francia irodalmi kölcsönhatásoktól a nyelvészet, a nyelvrokonság kérdésein keresztül a kultúrtörténet szisztematikusabb módszereket igénylő területéig. A kis népek az Intézet munkaprogramjába illeszkedő nyelvtudománya s a kor historizáló hajlama a ködös turánizmus felé vitte kutatói hajlamait, de alapvetően tisztázó szándékkal kereste a válaszokat a kor talán divatosnak tűnő kérdéseire is. Bár a turáni kultúrkör gondolatára fölépítendő Reallexikon nem valósult meg, tovább élt a

hungarológiai kutatás gondolata, és időközönként a politika széljárásának megfelelően változott – elhalt és feléledt – a hungarológia gyakorlata is.

Collegium Hungaricum Berolinense

Klebelsberg kultúrpolitikai koncepcióját remekül megvalósító berlini Magyar Intézet és sikeres tudományos kiadói vállalkozásai sorába illeszkedett a Collegium Hungaricum létesítésének gondolata. Klebelsberg külföldi ösztöndíjas rendszerének megindítása azt a századfordulóra szinte teljesen feledésbe merült szokást intézményesítette, hogy a felnövekvő magyar tudósnemzedék külföldi egyetemeken is elmélyíthesse ismereteit. Az európai tapasztalatokkal és a modern tudományos eredményekkel felvértezett fiatal emberek a társadalom hatalmi bázisának egyik alappilléret jelentették. Természetes következménye volt az itthoni elképzelések és a berlini lehetőségek párosítása, melynek nyomán Gragger már 1923-ban megkapta Klebelsberg-től azt a feladatot, hogy a magyar tudósgeneráció számára egy házat vásároljon Berlinben.

Az eddigi intézetek szerves folytatásaként elképzelt Collegium Hungaricum felállítása Gragger tudományszervezői és kultúrpolitikai elképzelésének kiteljesedését jelentene. A kollégium létesítésével Gragger a legösszetettebb feladatot oldotta meg. Nemcsak kulturális szervezői, pedagógiai és diplomáciai zsenijére volt szükség ez alatt a három és fél év alatt, amennyi megadatott neki a „mű” felállítására, hanem műszaki, kereskedői és koordináló készségét is be kellett vetnie a munkálatok előrehaladtával.

A külföldi kollégiumok létrehozásának eszméje tulajdonképpen abból a vágyból fakadt, hogy az Eötvös-kollégium szellemében intellektuális és virtuális háttérrel kell teremteni azoknak a fiatal tanároknak, tudósoknak, akik az egyre szaporodó külföldi ösztöndíjakkal idegen egyetemeken tanulnak, s bizony számosan elkallódnak, eltűnnek közülük a vigyázó szemek előtt.

Gragger magáévá tette Klebelsberg elképzelését, s nagy tetterővel látott a feladat megvalósításához. 1923-ban a Mariennstrasse 5. szám alatti ház második emeletén levő hat kis helyiséget Gragger javaslatára megvették, és igen szerény körülmények között, de megindult a kollégium élete. Az 1924-25-ös tanévre már a második emeleti padláshelyiségeket is megszerezték, így addigra 10 kollégista kaphatott helyet az intézetben. Az első kollégisták között volt Moór Elemér, a későbbi magyar lektor és Fitz József könyvtárőr, aki a halle-wittenbergi magyar diákok Gragger által megszerzett könyvtárát dolgozta föl. Az aprólékos, de folyamatos terjeszkedéssel és átalakításokkal a mariennstrassei kis ház egyre kényelmesebbé vált. Nemcsak fürdőszobát alakítottak ki, hanem a társalgónak és ebédlőnek is jutott külön hely. Gragger egyre jobban beleszeretett a Collegium Hungaricum gondolatába, s hamar felszínre kerültek pedagógusi képességei, nevelői hajlamai. A kollégisták szellemi gondozása, munkájuk és tanulmányaik elősegítése hivatásszerű kötelezettségévé vált. Klebelsbergnek és Magyarynak írt leveleiben részletesen is kifejtette, hogyan képzei el az ösztöndíjasok kiküldését, s miben látja saját nevelői szerepét.

Felfogása szerint a Collegium Hungaricumnak „graduate college”-ként kell működnie, ezért a döntő pont a kiküldendő fiatal szakemberek kiválogatásának módja. Alaposan tájékozódott a külföldön alkalmazott gyakorlatról is, és a japán és orosz példákra hivatkozva azt tanácsolta Klebelsbergnek, hogy több, már végzett embert küldjenek ki, s azok továbbképzéséről gondoskodjanak.²¹ Az otthoni kissé egyoldalú filosz szemlélettel szemben a gyakorlati tudományok művelésére lát nagyobb lehetőséget Berlinben. Közgazdászokat, technikusokat, mezőgazdászokat és

orvosokat vár a kollégiumba. Mindenki számára kötelezővé teszi az angol nyelvet, mert megítélése szerint ennek a nyelvnek a jelentősége évről évre növekszik, s ez válik a nemzetközi érintkezésekben a második nyelvvé. Az első két év után már világosan látja, hogy tervszerűbben kellene az ösztöndíjasokat elosztani. Magyarynak konkrét javaslatokat tesz arra, hogy évenként „szellemi költségvetést” kell készíteni, mivel a Collegium Hungaricum többet nyújt, mint egy átlagos középiskolai tanár kiképzése. A szakok kijelölésénél is javaslatokat tesz: „Kell anglista, oláhista, szlávista, iránista, sinológus, orvosokból higienista, tuberkózis kutató, gyermekgyógyász...”, de nincs otthon pedagógia szakképzettségű sem, pedig Berlinben ez már önálló tudomány.²² 1924 végére sikerült a Collegium Hungaricumot tisztességesen elindítani, már biztosítva látja a működését is. „A hajó elindult, a matrózok jók és dolgoznak” – írja Magyarynak levelében.²³

1925 elejére már teljesen magával ragadja a Collegium Hungaricumban rejlő lehetőségek megvalósításának terve. Nagyobb, szebb, koncepciózusabban működő intézetet szeretne létesíteni, mégpedig úgy, hogy szorosabb viszonyt alakítson ki az Intézettel. Nemcsak a szervezési kérdésekre figyel Gragger, több levelében fogalmazza meg nevelési ideálját, melyet a kollégium nyújtotta lehetőségek segítségével szeretne megvalósítani. „Úgy képzelem, egy nemzeti rend épülhet belőle, amely a jezsuita rend és a katonai tisztikar erényeit egyesítheti majd, a nagy ambíciót és a kemény fegyelmet... Most van az ideje, hogy az »úr« típus helyébe a bon ourver-t tegyük meg nemzeti ideál alakká!”²⁴

A legfontosabban Klebelsbergnek fogalmazza meg elképzeléseit: „Legnagyobb ambícióm, hogy a kollégium mind belső szellemét, mind pedig épületét illetően a lehető legtökéletesebb, legszolidabb és a legcélszerűbb legyen minden cikornya és hipermodern velleitások nélkül... Százados múlta gondolok vissza, melyben az intézet gyökerezni fog, századokra gondolok előre.”

Az értelmiség Trianon utáni kifosztottságának ellensúlyozását, a revans esélyét is látja a kollégium adta lehetőségek kihasználásában. „Hogy a Collegium katonai szempontból is nagy jelentőségű lesz, talán nem kell fejtegetnem. A rendes katonaság nélküli Anglia sohasem teremthetett volna hadsereget a világháborúban, ha Oxford és Cambridge nem adta volna a vezetőket hozzá.”²⁵ Lázás, sietős lelkesedéssel írja az arosai szanatóriumból Magyarynak: „Addig rendbe kell jönnöm. Mert nekünk élnünk kell, kedves Zoltán, még sokáig, amíg a magyarok és a németek meg nem állták a nagy bosszút, a leszámolást a csúf megaláztatásokért, míg el nem jött a bella vendetta ideje. Addig ápoljuk az ifjúság lelkét, neveljük a nemzet új vezéreit.”²⁶

A Collegium Hungaricum építésének előkészületei

1925 Nyarától egyre inkább megérlelődik Graggerben az elképzelés, hogy egy új, nagy kollégiumot épít, sőt a Magyar Intézetet is szorosabban össze akarja kapcsolni a kollégiummal. Klebelsbergnek azt az elképzelését írja meg, hogy a mariennstrassei ház eladásával – amely amúgy is átmeneti megoldásnak tekinthető – a kollégiumot és a Magyar Intézetet is a dahlemi telken építené föl. A dahlemi telek ötlete azért merült fel, mert a Kaiser Wilhelm Institut melletti állami birtokokat a porosz kormány most kezdi fölosztani, s Gragger talán kedvező áron tudna megfelelő telket szerezni az intézetek részére.

A dahlemi terv megnyerte Klebelsberg tetszését, és felhatalmazta Graggert a tárgyalásokra. 1925 végén, Klebelsberg berlini látogatása előtt már meg is volt a kiválasztott telek, melyet a tervek szerint a porosz kormány mint ajándékot ad át Klebelsbergnek. Ez ugyan tulajdonjogot nem jelentett, csak 99 évre szóló bérletet, de

Gragger okos záradékkal biztosította a telek Gyűjteményegyetem nevére való telekkönyvezhetőségét.

Klebelsberg berlini útját is Gragger készítette elő, s a miniszter 1925 őszén köszönő levelet írt Graggernek, mert igen sikeresnek érezte tárgyalásait. A két ország kultuszminisztereinek találkozását Gragger 10 éves tevékenysége segítette elő, s a sikernek is ez volt a záloga. Becker, aki a magyar intézmények részére telket és segítséget is ígért, igen jó benyomást tett Klebelsbergre. 1925 novemberében Gragger már a telken fölépítendő Collegium Hungaricum épületének tervét is elkészíttette, amelyhez Klebelsbergnek annyi instrukciója volt, hogy az ne legyen se szecessziós, se ultramodern. Az építéshez Gragger egy kis bizottságot is életre hívott, melyben Becker mint a Gesellschaft elnöke, a porosz kultuszminiszter építési referense és a berlini magyar egyesület elnöke „úgy is, mint gazdag ember” képviselte magát.²⁷ A dahlemi tervet végül a magyar kultuskormányzat adta fel, mivel túl távol esett volna a városközponttól, s mert Gragger időközben egy sokkal kedvezőbb lehetőséget talált.

Közvetlenül az egyetem tőzsomszédságában, az Intézet melletti házat, a Herz-palotát eladásra kínálták, s bár az egyetem maga is terjeszkedni akart, s megvenni a házat, mégis, Gragger és Becker közbenjárására, átengedték a vételi jogot a Collegium Hungaricum céljára. A vételi ár – 900 000 márka – rendkívül kedvezőnek volt mondható. A Collegium Hungaricum egyetem melletti elhelyezése annál is inkább megfelelőnek látszott, mert az a graggeri elképzelés, hogy a két intézet területileg is szorosabb kapcsolatba kerüljön egymással, megvalósíthatónak tűnt, mivel a porosz kormány följánlotta a Collegium Hungaricummal kertszomszédságban levő Knobelsdorfer-palotát az Intézet céljaira. Sajnos, a két intézet szervezeti egysége és a Gragger által is ideálisnak mondott elhelyezési közelsége csak a tudós-szervező halála után valósulhatott meg. Azonban a kollégium megépítésének ideálja s az ott folyó munka szelleme tőle származott, és hatott az intézetek fennállásáig.

A magyar ösztöndíjasok jobb elhelyezését, modern munkafeltételeket biztosító és egyben a magas szellemi színvonalon élő közösség céljait szolgáló kollégiumi épület megvalósítása Gragger tevékenységének központjába került. Gragger Klebelsberghez, illetve Magyar Zoltánhoz intézett leveleiben 1926. február elejétől már az épület megvásárlásának feltételei és körülményei körvonalazódtak.

1926. február 11-én Berlinből lelkes hangvételű levelet írt Klebelsbergnek, melynek hatására az épület megvásárlását a miniszter 1926. március 2-án kelt levelében engedélyezte. Gragger néhány nap múlva már az *átépítés* nagyszabású tervét is beterveztette.²⁸ A kollégium épületében 60 kutató, illetve ösztöndíjas részére alakítottak ki helyiségeket, a hozzájuk tartozó könyvtárral, társalgóval, díszteremmel, ebédlővel együtt. A porosz kormány segítőkészségét mutatta az adó elengedése és a kollégiumhoz tartozó kertnek adományozása, sőt az, hogy már akkor ígéretet tettek arra, hogy a kollégium egyik termét a porosz kormány rendezi be ajándékként.

Az építkezést még az év tavaszán megkezdték azzal a célkitűzéssel, hogy már ugyanazon év őszén megindulhat a működés. Graggernek minden szervező, tervező erejét, összeköttetéseit igénybe kellett vennie ehhez a vállalkozáshoz, hiszen a hivatalokat megelőzve, építési engedély nélkül, adók elengedéséért harcolva kezdték meg az építkezést. Gragger képes volt minden nehézségen túljutni, s megszerezni az átépítéshez szükséges 350 000 márkát, sőt az is kiderült, hogy üzletileg is jó befektetésnek bizonyult az épület, mert az adóhivatal az adásvételi ügylet lebonyolítása után 150 000 márkával magasabb értékűnek becsülte a megvásárolt házat.²⁹ A Magyar Intézet céljaira szánt Knobelsdorfer-palota adminisztrációs ügyeinek intézése is Graggerre hárult. A palotát ugyanis valójában a Bécsben élő Max

Reinhard családja lakta, s a porosz hatóságok nem nagy buzgalommal vitték a kitelepítés ügyét. Gragger azonban bérbe vette ezt a házat is. A Collegium Hungaricum épületének bővítése miatt sokat harcolt az építési hatóságokkal az építési engedélyért, de októberben már a harmadik emelet fedésén dolgoztak, szerelték a villany, víz és központi fűtés szerelvényeit is. Gragger biztos volt benne, hogy legkésőbb februárra véglegesen átköltözhetnek.

Közben az intézetek belső életének megszervezéséről sem feledkezett el. Támadly Mihály személyében, akit Bécsből hívott magához, rendkívül alapos, pontos kollégium-igazgatót talált. Megfogalmazta elképzeléseit arról is, kik legyenek a Collegium Hungaricum tagjai, hogy a legnagyobb hasznára váljanak a nemzeti tudománynak. Az építkezés nagyszabású lehetőségeket teremtett, de kissé megijedt a kibővült 60 kollégiumi hely tartalmas feltöltésétől. „Vigyáznunk kell, nehogy a kollegisták számának hirtelen nagymérvű szaporodása a szellemi proletariátus megnövekedését vonja maga után otthon...” – írja Magyarynak, majd Klebelsbergnek.

Nevelési elvei sikerét bizonyította mindenki, aki kapcsolatba került vele. Különösen így volt ez a fiatalokkal, akikre született pedagógus-egyénisége szinte kritika nélkül hatott. Pedig igen szigorú nevelési elveket vallott. A jezsuita erkölcsiség és spártai jellembéli és testi erő egyaránt fontos szerepet játszott ebben a nevelési elvben. Jól látja, hogy az egész állami élet kiépülése szempontjából mennyire fontos egy jól képzett, a hatalom számára megbízható kultúrbürokrácia felnevelése. „A nehéz áron megszerzett függetlenség új problémák elé állította Magyarországot. Míg előbb az Ausztriával való közösségünk folytán állami életünk javarészből Ausztriáé után igazodott, a kezdeményező és vezető szerep legnagyobb részben ennél volt, addig most magunkra hagyatva *égető* szükséggel nehezedik ránk az új helyzetbe beilleszkedni tudó, önálló és felelős vezetők képzésének feladata. Az állami élet minden ágához, a vám-, adó- és közgazdaságügyek irányításához éppúgy, mint a közigazgatáshoz magasabb látókörű szakértőkre van szükség. De nem szabad egyoldalúan csupán az intellektuális kiképzésre, a tudásra helyezni a súlyt. Az új vezérideálban egyesülnie kell az athéni és spártai ideálnak. Jellemszilárdság és erkölcsi erő nélkül a tudás lenyűgözött erő, vagy az önzés veszedelmes eszköze. Ezt az erkölcsi öntudatot és akaraterőt kell tehát kifejleszteni, a közösség szolgálatába állítva az erősebbet, s izoláltságából kiszabadítva a kevésbé ügyeset.”³⁰

Rendkívül büszke volt a kollégiumra, nem érdemtelenül, s beszámolt arról Klebelsbergnek, hogy mekkora visszhangja volt Berlinben a magyar kultúrpalota építésének: „... valóban megirigyelhet mindenki. Kezdi is már utánozni a Collegium Hungaricumot Elsőnek a franciák építenek itt egyet, az oroszok, olaszok és japánok pedig most tárgyalnak, hogy utánozzák intézményünket. Ha készen leszünk, senki utánunk ilyen jól már nem csinálhatja, mert a legjobb s legszebb hely már a mienk az egyetem mellett.”³¹

Az 1926-os év a házvásárlás, az átépítés és a további terjeszkedés lehetőségének lázában telt el. Klebelsberg nagyvonalú külföldi ösztöndíjrendszere és a kulturális intézetek kiépítése szinte akadály nélkül folyt, hiszen ebben az időszakban a kultusztárcának olyan anyagi források álltak a rendelkezésére, mint addig talán soha. A külföldi kölcsönökkel talpra állított magyar gazdaság befektetéseket, a párizsi békeszerződések értelmében, nem tehetett a hadügy területén, s így a kultusztárca a költségvetés egyik nyertese lett az évi körülbelül 10%-os összeggel. S amire ez nem volt elegendő, azt Klebelsberg akarata és befolyása révén elő tudta teremteni. Így sikerült előteremteni a Collegium Hungaricumok épületének megvásárlásához és átépítéséhez szükséges 1200 000 aranymárkát, amelyet – Magyar Zoltán szavai szerint – Klebelsberg megszerez, mert „el van rá szánva. ami elég a sikerhez”.³²

A magyar kulturális intézetek kiépítésében még nagyobb tervek is megfogalmazódnak. Gragger a kollégium és az Intézet mellett még egy tudományos központot tervezett, mégpedig egy Kutató Intézetet a dahlemi Kaiser Wilhelm Institut mellett. Ez irányban is felderítette a lehetőségeket, s talált egy viszonylag kedvező áron ajánlott ikervillát Dahlemben. A berlini gazdasági helyzet akkor leszorított ingatlanárakat eredményezett, így venni előnyösebb volt, mint eladni. S bár az ikervillát nem sikerült kiszorítania Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetéséből, a telek kisebb részét mégis meg tudták venni, arra számítva, hogy a kutatóintézetet később módjukban lesz kialakítani. A sok szálon futó ingatlanvásárlás, átépítés és egyéb szervezési feladatok egyszerűsítése végen Gragger egyenesen Budapestről, Klebelsberg-től kapott felhatalmazást a vásárlások, illetve a háztulajdonosi jogok képviselőjére. A szinte teljes egészében Gragger kezében összefutó pénzügyi szálak kibogozása a későbbi években sok gondot okozott, de ki gondolhatott akkor arra, hogy a fiatal tudós élete virágában, néhány nap leforgása alatt meghal.

A lendületes munka az érdeklődés középpontjába állította Graggert és a Collegium Hungaricumot itthon és Berlinben egyaránt. Szinte természetes, hogy megindultak a támadások is, egyrészt a pazarló költségek miatt, másrészt a magyar érdekek védelme érdekében.³³ A támadásokat hamarosan le tudták állítani, hiszen mindenki előtt világossá vált, hogy valóban jó „üzletet” csináltak a dorothenstrassei palotával, melynek átépítését is rendkívül körültekintően végezték el, úgy, hogy az aránylag olcsón megvett ház értéke majd a kétszeresére emelkedett. Gragger egyik levelében a Magyar Hírlap támadására reagálva így ír: „A házat velünk egy időben a berlini egyetem is meg akarta venni, s nehezen, csak előzékenységből állott el a vételtől, arra az esetre azonban, ha a ház újra eladó volna, máris opciót jelentett be, ami nem azt mutatja, mintha a ház nem érné meg az árát, s mintha a Collegium céljaira »alkalmatlan luxuspalota« volna.”³⁴

A hatalmas kiadások azonban már nem fokozhatók, sőt az 1926-27-es költségvetési terv készítésénél Magyary egy kis önmérsékletre inti Graggert. „Nagy egyszerűségekre kell törekednünk, mert nagy rezszi mellett oly sokba kerül egy-egy ösztöndíjas, hogy nehezen kivédhető támadásoknak tennők ki a kollégiumi rendszert. A tanulmányi kiadások terén is takarékoskodnunk kell, és ugyanezt Lábárnál is teljes határozottsággal kellett érvényesítenünk, mert színházra, vezetésekre, kirándulásokra, bármily kívánatosak is, állami pénzeket igazán nem áldozhatunk.”³⁵ Gragger – az intenciókat figyelembe véve – két költségvetési tervezetet készített. Az egyiket, maximalizált igényekkel a Collegium Hungaricum, a Magyar Intézet és a majdani Kutató Intézet költségei teszik ki, mégpedig úgy, hogy kiszámította 30, 40 és 60 tag, vagyis ösztöndíjas esetében. Ennek végösszege az igazgatók fizetése nélkül 148 827 márka. A minimum költségeket csak a Collegium Hungaricum 30 ösztöndíjasára és a Magyar Intézet fenntartására számolta ki, s végül ez az 54 280 márka, azaz 73 260 pengő lesz az elfogadott. Ebben a tervezetben nincs felsorolva az igazgatók fizetése és a kiadványokra fordítható összeg, melyet más forrásból fedeztek. Arra a vádra, hogy a berlini kollégistákra fordított összeg magasabb volna, mint például a bécsieké, egy táblázattal felelt, amelyben összevetette a két intézet azonos feladatai ellátására elkölteket. Eszerint osztrák schillingben számolva Berlin 107 957 schillingbe, Bécs pedig 100 622 schillingbe kerül, ha ugyanannyi kollégistával számolunk. A különbség minimális, s az eltérést is az étkezés, fűtés és világítás magasabb költségei okozzák.³⁶ A számítások szerint egy kollégista évi 2 500 márkába került, egy évet 10 hónapos tanulmányi évként számolva. Ebben az összegben azonban már benne van nemcsak az ellátás, lakás, mosás, hanem havi 4 színház- vagy hangversenylátogatás, múzeumi

látogatások, kirándulások, az egyetemi tandíjak, sőt még a házi nyelvórák (angol, francia, német) és a vívóórák díja is.

Gragger Róbert halála és az azt követő bonyodalmak

A berlini kulturális intézetek tevékenységük forrponjtján álltak 1926 végén, amikor Gragger Róbert hirtelen és váratlanul meghalt. A kollégium építése gőzerővel folyt, sőt már berendezéseket, bútorokat vásároltak a szobákba, a Magyar Intézet éppen a Knobelsdorfer-palota épületébe készülődött átköltözni, s ezzel új távlatok, fejlődési lehetőségek nyíltak előtte; a Jahrbücher és az Ungarische Bibliothek kötetei egyre sűrűbben és színvonalasabb tartalommal jelentek meg, Gragger pedig mindezen tudományos intézetek igazgatása és az építkezések mellett még a német–magyar diplomáciai kapcsolatokban is segédkezett. Klebelsbergnek még utolsó levelében azt tanácsolta, hívják meg vadászatra Braun miniszterelnököt, aki – mint a szocialista párt prominens képviselője – „ha ő egy súlyos szarvasagancsral térhetne vissza, az egész baloldal rokonszenvét felénk tudná fordítani”.³⁷ Lelkes, bizakodó levelet írt barátjának, Magyary Zoltánnak is, elsősorban a kollégium ügyeiről, melyek igen jól haladtak, s Gragger meg volt győződve róla, hogy februárra végleg beköltözhetnek. De nem adatott meg neki ez a pillanat. 1926. november elején megbetegedett, lázas lett, de dahlemi villájából így is maga igazgatta telefonon a kollégium és az Intézet életét. Néhány nap múlva azonban elvesztette az eszméletét, s az amúgy is gyenge fizikumú fiatal tudós, akinek eddigi életéhez is hozzátartoztak a svájci szanatóriumokban töltött hónapok, az agyhártyagyulladás nem tudta kiheverni, s rövid szenvedés után november 10-én meghalt.

Tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála nemcsak a tudományos munka és az intézetek működtetésében keltett zavarokat, de komoly nehézséget okozott a szerteágazó pénzügyek tisztázása is. Gragger súlyos betegsége alatt derült ki ugyanis, hogy a berlini intézetek támogatásának összege, a házvásárlásra és átépítésre szánt összeg, valamint a dahlemi telek is Gragger nevében volt elhelyezve, három különböző bankban, értékpapírokban és készpénzben, személyes vagyonával összekeverve. Amikor Gragger elveszítette eszméletét, s az orvosok lemondtak róla, egyik utolsó tiszta pillanatában aláírtak vele egy iratot, mely szerint a Gragger Róbert név alatt elhelyezett pénzek és vagyontárgyak felett halála esetén Becker rendelkezhetett, mivel azok egy része állami pénz volt. A pénzügyek tisztázása rendkívül nehezen sikerült, míg végül az átépítés teljes pénzügyi lezárásakor, a mariennstrassei ház eladása után Támadly Mihály, a Collegium Hungaricum igazgatója 1929-ben küldte el végleges jelentését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak. A jelentés, illetve a Collegium Hungaricum házi pénztárcönyve szerint egy név alatt szerepelt az építkezési alap (Baufond), a kollégium évi dotációja és Gragger magánvagyon. A szétválasztás megtörtént, s kiderült a kollégium létesítésének végleges összege is, mely szerint összesen, berendezéssel és átépítéssel együtt a kollégium 1 399 396 márkába került. Az időközben üressé vált mariennstrassei házat is eladták, mégpedig 38 316 márka nyereséggel, mivel azt az infláció idején olcsón vették, olyannyira, hogy az épület előző tulajdonosa a magas eladási árra való tekintettel még 6 000 márkát kapott követelésére.³⁸

Gragger halála nem csak s nem elsősorban pénzügyi, szervezési nehézségeket okozott. Több volt ő, mint a Magyar Intézet vagy a Collegium Hungaricum megálmodója s létrehívója. Meghatározó személyiség volt, szürke eminenciásként, a korszak magyar-német kultúr diplomáciai kapcsolatának alakításában is. Személyes barátság, mély és rendkívül közvetlen kapcsolat fűzte Becker porosz

kultuszminiszterhez, s ő volt az, aki előkészítette s személyes munkájával megalapozta a két kultuszminiszter találkozását s folyamatos kapcsolattartását is, amely az ő halála után is folytatódott. Gragger levelezéséből Klebelsberggel, a Klebelsberg-Becker levelekből kitűnik, hogy tulajdonképpen Gragger berlini intézetei és tudományos vállalkozásai „hozták össze” a két minisztert. Klebelsberg ösztöndíjrendszerének és a külföldi intézetek kiépítésének gyakorlati megvalósítója Gragger volt, s ő volt a kapcsolódási pont, amelyen keresztül a két kultúrpolitikus elérte egymást. Klebelsberg 1925 októberében lezajlott berlini látogatásakor, majd a következő év tavaszán Becker viszontlátogatásakor mindkét oldalon ellenérzéseket kellett legyőzni. A Weimari Köztársaságban nem vették szívesen Klebelsberget, aki a „numerus clausus” törvény bevezetésével persona non gratának minősült, s ugyanígy nehezen volt elfogadható Budapesten is Becker baloldali személyisége. A programok összeállításáról mindkét látogatás alkalmával Gragger gondoskodott, illetve az ő javaslatai, intenciói alapján rendezték meg a találkozókat mindkét országban.

A politikai közhangulatot érzékelteti az az esemény, amely még 1925 tavaszán zajlott le, s amely miatt Becker magyarországi látogatása Klebelsberg berlini útjára váltott. A két miniszter kapcsolatai, illetve a kultúrkapcsolatok megerősítését célozta volna Becker akadémiai taggá választása Budapesten, illetve Klebelsberg díszdoktorrá fogadása a Berlini Egyetemen. A sajtó még a választások megtörténte előtt nyilvánosságra hozta Becker remélt akadémiai tagságát. Annál nagyobb volta kínos bukás híre, mikor is Beckert a szakosztály megválasztása és ajánlása ellenére a plénum titkos szavazáson megbuktatta. A kínos ügy Graggert is nagyon mélyen érintette, így írt erről Klebelsbergnek: „Föl vagyok háborodva ezen a harlekinádán, mert egyes professzor urak jónak látták meg nem felelő állításokkal átkosan korteskedni, másrészt most egy ilyen rendkívül finom úri egyéniséget akartak az illetők megcsúfolni.”³⁹ De Klebelsbergnek sem volt könnyebb Berlinben éppen a numerus clausus ügyében. Gragger azt ajánlotta a kultuszminiszternek, hogy látogatása alkalmából adjon interjút az ügyről, mert egy okos, higgadt beszélgetés talán nemzetközi viszonylatban is javítaná a liberális sajtó tartózkodó, hűvös hangját. A berlini egyetem tiszteletbeli doktorságát sem sikerült Klebelsbergnek elérnie, bár évről évre hitegették a minisztert, de az egyetem mindig elutasította. Gragger közben fáradhatatlanul tette a dolgát, építette a kapcsolatokat, közvetített a két miniszter között, ha kellett, tanácsokat adott Klebelsbergnek, s beszédet, tanulmányt írt Beckernek.

Halála rendkívül nagy veszteség volt mindkét félnek, s sokáig úgy tűnt, hogy az általa megkezdett munkát nem tudja senki folytatni. Klebelsberg álmainak egyik legeredményesebb megvalósítóját, a német kultúrkörhöz csatlakozó magyar értelmiség meghatározó láncszemét veszítette el. Becker nemcsak ezeket, hanem egy testi-lelki jóbarátot is elvesztett Graggerben. Hogy milyen veszteség érte a porosz tudóst és politikust, azt leginkább emlékbeszédéből olvashatjuk ki.⁴⁰ Becker ott volt barátja halálos ágyánál, síremléket csináltatott neki a csendes dahlemi temetőben, amelyre ezeket a szavakat vésette: „Németország és Magyarország jelentette számára a munkát és a vágyat.”

De ennél többet is tett Becker. Gragger testamentumának, munkájának folytatója volt, s nem hagyta magára a magyar kultúra berlini intézeteit egészen haláláig. Míg aktív kultúrpolitikus volt, a kollégium építésében, az Intézet munkájának szervezésében, a *Gesellschaft* elnökségében tevőlegesen is részt vett. Segítette, támogatta Gragger utódját, Farkas Gyulát mindaddig, míg a politikai viharok szele elsodorta az „istentelen forradalmárt, a baloldaliság megtettesítőjét”. Sőt azután is, mikor hivatali posztjáról lemondva, privát emberként „csak” tudósként élt. Nem

mondott le a Gesellschaft elnöki tisztéről, s külön örömmel töltötte el, hogy röviddel lemondása után három magyar egyetem avatta díszdoktorává. Kapcsolata a Magyar Intézettel s a Collegium Hungaricummal még szorosabbá vált, mivel az Intézetbe költöztette dolgozószobáját, amit a Collegium Hungaricum bocsátott rendelkezésére.

Gragger „ungarológia”-gondolatának kiteljesedése

A berlini egyetem magyar tanszékének apró magjából Gragger az évek során az ungarológia–hungarológia művelésének központját bontakoztatta ki. Az ungarológia meghatározást először 1925 januárjában Magyar Zoltánhoz írt. már idézett levelében találjuk meg. Az ungarológia gondolatának leírását, a tudományterület pontos meghatározását s azt, hogy mit is értett ezen Gragger, s milyen úton-módon gondolta e területet művelni, egy jegyzőkönyvben találhatjuk meg a legrészletesebben. Sajnos, nem fejtette ki ez irányú gondolatait sem tudományos cikkben, sem egyéb alaposabb tanulmányban, s így a fogalom körülhatárolását az utókornak meglehetősen nehéz elvégezni. Az egyik kapaszkodót a *Külföldi Magyar Tudományos Intézetek Szövetségének* 1925. május 12. és 15. között tartott tanácskozásán rögzített jegyzőkönyv jelenti, amelyben az ungarológia intenzív művelése mint követelmény megfogalmazódott. Ez meglehetősen soványka kifejtése ennek a mindig is vitatott értelmű fogalomnak, de ha összevetjük Gragger tudományos működésével és főképp tudományszervezői, kiadói tevékenységével, akkor kialakulhat egy meglehetősen pontos és világos kép a fogalomról.

1925 tavaszán Gragger összehívott egy tanácskozást Berlinbe az addig létesített kulturális intézetek és Collegium Hungaricumok igazgatói számára. Érezte ugyanis, ahhoz, hogy a Klebelsberg által nagyvonalúan támogatott külföldi ösztöndíjrendszer és az intézetek a kezdeti lendület után a jövőben is működni tudjanak, meg kell határozni tevékenységi területüket a kutatás és a tudományos fejlődés céljából. Az intézetek, bár eltérő körülmények, váltakozó külső viszonyok között, mégis valamilyen egységes, központi célra szerveződtek. Ezt a szervezőerőt pedig az ungarológia művelésében látta.

1925. május 12. és 15. között az érintett intézetek vezetői megalakították a Külföldi Magyar Tudományos Intézmények Szövetségét (KISZ). A Szövetség kettős célt tűzött maga elé, amikor tevékenységét a külföldi és hazai vonatkozású működésben fogalmazta meg. A külföldre irányuló működés szigorúan tudományos és ismeretterjesztő jellegű lehet, tartózkodva mindennemű politikai és propagandisztikus tevékenységtől, s az intézetek működésük színhelyén iparkodnak a magyar tudományosságnak nevet szerezni. A célmeghatározás pontjában bukkan fel az ungarológia: „Elsőrangú fontosságú az ungarológia intenzív művelése, illetve az idevágó összefoglaló munkáknak nyugati nyelven való megírása és megjelentetése. Különösen nagy súly helyezendő az egyes nemzetek Magyarországgal való kapcsolatainak tudományos feldolgozására (politikai, történelmi, irodalomtörténeti, nemzetgazdaságtani szempontból).”⁴¹

Az egyes tudományos intézeteknek különálló céljuk és szervezetük van, de a „magyar tudományos élet és az ungarológia előmozdításában, mint közös célban mindnyájan találkoznak” - írta Gragger a jegyzőkönyv bevezetőjében. Az ungarológia ebben az összefüggésben minden olyan ismert anyagot, tudomány művelését összegyűjti, amely kapcsolatban áll a magyarsággal, a magyarokról szóló bármely tudományterületen született eredménnyel, a magyarság kapcsolataival a szomszéd vagy rokon népekkel. Ezt a gondolatsort végigvezetve Gragger tudományosan megalapozott, a külföld számára relevanciát jelentő ismereteket akart összegyűjteni, s

a nyugati nyelveken megjelentetni a magyarságról. Ezt bizonyítják kiadványai és kiadványtervei, melyek fő profilja a külföld szemlélete és nézőpontja alapján összegyűjtött és magyarázott ismeretegyüttes a magyarságról mint etnikumról s mint államalkotó nemzetről. A magunkat megmutatás ösztönző ereje szinte természetes, hogy Trianon után éledt föl elemi erővel. Ausztria jelentette a hajót, s mi a vontatványt az európai tengerben. A vontatókötél elszakadtával magunkat kellett navigálni az országok, népek között, s meg kellett találni az újfajta közlekedés újfajta kapcsolódási pontjait. Azért volt hát szükség az ungarológiára, hogy megmutassuk, vagyunk, létezőnk, hogy milyenek vagyunk és milyennek látjuk környezetünket. Ha nem tudunk valóságos kapcsolatokat kiépíteni, közös ügyekkel ezeknek a kapcsolatoknak a jövőjét biztosítani, akkor idegenként, ismeretlenként hanyódnunk a nálunk stabilabb pozíciót elfoglalt nemzetek, államok között.

A kicsit leegyszerűsített magyarságismeretet ezért kell önálló területié fejleszteni, mert magunknak is tisztázni, bizonyítani kell először, hogy kik vagyunk, s milyen szerepet játszunk Európában. Azokkal ellentétben, akik kapcsolatainkat csak a nyugati kultúrnemzetekkel látták fontosnak, Gragger világosan felismerte: anélkül, hogy közvetlen környezetünkben nem helyezük el magunkat, nincs út Európához. *Az Ungarische Jahrbücher* beköszöntőjében a dunai népek megismerését és megismertetését kitűzve célul, az ösztöndíjasok felvételénél minden évben azt szorgalmazta, hogy küldjenek ki szlavistákat, „oláhistákat”, ahogy ő írta. A Kulturális Intézetek Szövetségének jegyzőkönyvébe is hangsúlyosan kerül be ez a terület: „Rendkívül sajnálatos, hogy a Magyarországgal szomszédos népekkel való kapcsolatok tudományos feldolgozása hiányos, és ezért a Szövetség mulhatatlanul szükségesnek tartja, hogy a hazai illetékes tényezők megfelelő tudományos szakértők kiképzéséről gondoskodjanak, és ezeknek a külföldi tudományos intézményekbe való bekapcsolását lehetővé tegyék.”⁴²

Gragger mindezeket az igényeket érezte külföldiként, magyarként Berlinben. Saját létét kellett bizonyítania és tanszéke territóriumát kellett meghatároznia s kiterjesztenie ahhoz, hogy bizonyítsa, fontos, amit csinál. A porosz kultuskormányzat nem titkoltan politikai indíttatású gesztusát, a magyar katedrát a berlini egyetemen végül Gragger töltötte ki olyan tartalommal, melynek érvényességét a mai napig nem vitathatjuk. Nem új tudományterületet fedezett fel, de az ismeretek feldolgozásának új szempontrendszerét próbálta kialakítani, s megtalálni hozzájuk a megfelelő módszert. Az ismeretek más szerkezetbe való rendezése azonban azt is kirajzolta, hogy hol vannak hiányosságok, bizonytalanságok, s ezzel új utakat is nyitott a tudományos kutatómunkának. Mindezekhez a kutatási és tudományos feldolgozást és kiképzést igénylő célokhoz megfelelő eszközöket és módszereket is megfogalmaztak ezen a tanácskozáson. „A külföldre való hatás szempontjából fontos a tudományos orgánium. Ezen célból mindennél intenzívebb szellemi támogatást kell nyújtani az Ungarische Jahrbücher-nek és a Revue des Etudes Hongroises-nak, el kell látni a külföldi tudományos folyóiratokat magyar vonatkozású könyvek ismertetésével és önálló cikkekkel. Szükség van tudományos és ismeretterjesztő előadások megtartására és már ilyen irányban működő egyesületekbe való bekapcsolódásra. Minden kínálkozó alkalom (évforduló stb.) kihasználható. Törekedni kell arra, hogy a külföldi tudományos intézményekben talajt nyerjünk.(előadási- megbízás, venia legendi, lektorátus által). E törekvések előmozdítására szükség van magyar nyelv- és olvasókönyvek, szótárak stb. megírására.” Saját feladataik és céljaik meghatározására, olyan munkaprogramot alakítottak ki, amely kitartott egészen az intézetek kényszerű megszűnéséig vagy munkásságuk félbeszakadásáig a háború miatt. Tartott volna ez a program tovább is,

hiszen a bécsi, római és párizsi intézetek, a Collegium Hungaricumok próbálkoztak azzal, hogy e szellemben folyamatosan dolgozzanak a háború után. A térségünkben meghatározó politikai erők egyértelműen megakadályozták ezt, sőt, ahol s amennyire lehetett, fül is számolták az intézeteket, vagy legalábbis működésüket süllyesztették le egy érdektelen és unalmas művelődési ház szintjére.

A Gragger által megfogalmazottak második fő egysége a hazai működési feltételekre vonatkozik. Az itthoniak feladata gondoskodni arról, hogy azokban a szakkörökben, melyeknek ma a magyar tudományos életben nincsenek művelői, megfelelő szakerők képeztesse ki, hogy a kiküldöttek nyelvi előképzettsége kitűnő legyen, mert különben az intézetek munkája megbénul, s végül, hogy a Szövetség működését még intenzívebbé tegyék, nem hagyják eltűnni a volt intézeti tagokat, volt kollégistákat a szemük elől, hanem egy itthon kialakított szervezet segítségével minden volt és jelen taggal állandóan fenntartják a kapcsolatot. A Szövetség alig tudott többet tenni, mint ennek az első s egyben utolsó konferenciának a jegyzőkönyvét megfogalmazni. Gragger halála után feledésbe merült ez a kezdeményezés, s nem volt olyan személyiség, aki utána hozzá hasonló tenni akarással és hittel folytatta volna ezt a munkát. Amúgy sem talált igazán nagy fogadókészségre a többi intézetigazgató között ez a kezdeményezés. Károlyi Árpád Bécsben egyenesen rossz néven vette, hogy a fiatal tudós Berlinbe rángatja őket valamiféle konferenciára.

A graggeri gondolat egy részét végül is a *Collegium Hungaricum Szövetség* megalakításakor valósították meg. A volt ösztöndíjasok 1935. március 30-án tartották első rendes közgyűlésüket, amelynek legfontosabb feladta az addigi ösztöndíjasok feltérképezése volt. Az 1936-os Zsebkönyv jegyzi, hogy bármely ösztöndíjas mikor, milyen munkakörben és hol volt külföldön, s mi a jelenlegi elhelyezkedése.

Abban az egységes szellemben, amelyben a Külföldi Intézetek Szövetsége 1925-ös tanácskozásának a jegyzőkönyve megfogalmazódott, többé nem jött létre a magyar kulturális intézetek együttműködése. Hiányzott hozzá az európai kultúrember határokat, részérdekeket túlnövő gondolkodása, Gragger szellemének nagyvonalúsága.

Jegyzetek

- 1 Bessenyei Ákos: *Gragger Róbert*. Budapest 1944. Danubius K. (Minerva kat. 158.)
- 2 OSZK K. Gragger Róbert levelei Gragger Vilmához. 1905-1923. 93 db.
- 3 Gragger Róbert: *Beck Károly és a német politikai költészet*. Budapest 1909.
- 4 Gragger Róbert: *La poésie hongroise contemporaine. La Prese*, Paris 1907; Gragger Róbert: *Souvenirs de Constantinople. Le Prese*, Paris 1907.
- 5 Pécsy Gyula, Nachwort der Herausgebers dem 50. Band der Jahrbücher zum Geleit. UAJb (50) 1978.
- 6 Uo.
- 7 OSZK K. Gragger Róbert levelei Klebelsberg Kunóhoz. 1924-26. 24. db. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 1923-26. 52 db.
- 8 Kornya László: *Das Wirken der ungarischen Lektoren an der Berliner Universität 1917-1945. im Spiegel der von Robert Gragger begründeten „Ungarischen Jahrbücher“ Berliner Beiträge zur Hungarologie 3*. Berlin-Budapest 1988.
- 9 Ua. m. 5.
- 10 Ungarischen Jahrbücher (1) I. 1921.
- 11 Ungarischen Jahrbücher. 1921- Ural-Altajische Jahrbücher. Göttingen.
- 12 Gragger Róbert: *Eine altungarische Marienklage* Ung. Jahrbücher Bd. III. 1923. 27-46.
- 13 Ungarische Bibliothek, Hrsg. Gragger Róbert für das Ungarische Institut an der Universität Berlin. I. Reihe Bd 1-11. II. Reihe Bd. 1- 5. III. Reihe Bd. 1- 3. Bln: W. de Gruyter 1919-1927. Bibliographia Hungariae Rgl. I-III. Ben. W. der Gruyter 1923-1927.
- 14 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 1. 1923. július 11.
- 15 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 14. 1924. december 30.
- 16 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 13. 1924. december 9.

- 17 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 51. 1926. október 22.
- 18 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 40. 1926. július 14.
- 19 OSZK K. Magyary Zoltán levelei Gragger Róberthez. 5. 1926. február 13.
- 20 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 16. 1925. január
- 21 OSZK K. Gragger Róbert levelei Klebelsberg Kunóhoz I. 1924. szeptember 2.
- 22 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 19. 1925. március 4.
- 23 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 10. 1924. október 29.
- 24 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 10. 1924. július
- 25 OSTIC K. Gragger Róbert levelei Klebelsberg Kunóhoz. 12. 1925. november 4.
- 26 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz. 4. 1924, január
- 27 OSZK K. Klebelsberg Kunó levelei Gragger Róberthez I. 1925. október 29.
- 28 BEMI Iratai Berlin, Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, másolat 1926. március 6.
- 29 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz 39. lev. április.
- 30 BEMI Iratai Berlinben, 1925. október 6. Gragger-Klebelsberg.
- 31 OSZK K. Gragger Róbert levelei Klebelsberg Kunóhoz. 20. 1926. július 6.
- 32 OSZK K. Magyary Zoltán levelei Gragger Róberthez 6. lev. 1926. február 17.
- 33 Tagebuch 1926. október Magyar Hírlap 1926. október 19.
- 34 BEMI Iratai Berlinben. Feldolgozatlan akták.
- 35 OSZK K. Magyary Zoltán levelei Gragger Róberthez. 3. 1925. december
- 36 OSZK K. Gragger Róbert levelei Magyary Zoltánhoz 50. 1926. október 21.
- 37 OSZK K. Gragger Róbert levelei Klebelsberg Kunóhoz 24. 1926. október 9.
- 38 OL K 636 429/a. Támadly Mihály jelentése, BEMI Iratai Berlinben. Feldolgozatlan akták.
- 39 OSZK K. Gragger Róbert levelei Klebelsberg Kunóhoz 1. 1925. május 27.
- 40 C. H. Becker: *Emlékbeszéd*
- 41 BEMI Iratanyaga. Gragger Róbert levelei Klebelsberghez 1925. május 20.
- 42 Ua. m. 41.

MÁRTA SCHNEIDER

HUNGARIAN INSTITUTE IN BERLIN AND THE COLLEGIUM HUNGARICUM

One of the intentions of Hungarian culture politics was to create a network of cultural institutions abroad between the two World Wars. The most important scientific institutes called Collegium Hungaricum were established during the period when Kunó Klebelsberg led the Ministry of Culture. A system of foreign scholarships was also formed at this time. The Collegium Hungaricum and the Hungarian Institute in Berlin founded by Róbert Gragger (1887-1926) was one of the best working institutes. Róbert Gragger, a young professor of linguistics started to lecture on Hungarian grammar and literature on Friedrich-Wilhelm University, Berlin in 1916. He turned his department into a scientific institute within a year where several fields concerning Hungary were planned to be taught; History, Legal and Administrative System, Economy, Ethnography and Art. Scientific studies and bibliographies were also published. The institute's library collected books concerning languages, literature and history of the peoples in Hungary and the basin of the Danube. This library having 26 000 books, 120 magazines and 15 daily newspapers was the largest Hungarian and Middle European collection abroad in 1916. The Collegium Hungaricum in Berlin was founded in 1925-26 and served as a center for studies and research from undergraduate to postgraduate level. An increasing scientific demand and the support of the Ministry of Culture urged Gragger to form an institute of sixty young scientists. Gragger worked out the criteria of sending the experts from Hungary and he wanted the most possible number of young scholars to come and work in Berlin. Gragger inspired new aspects and scientific methods of research work regarding the Hungarian nation.